

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan

Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

4

VEFÂİYYE

Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Vefâiyye tarikatı Türk tasavvuf tarihinin bilhassa Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerindeki seyrinin şekillenmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Tarikat XII ve XV. asırlarda Irak, Suriye ve Anadolu'yu içine alan oldukça geniş sayılabilecek bir coğrafyaya yayılmıştır. Gerek Türkiye Selçukluları devrinde gerekse Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında hatırı sayılır bir nüfuza sahip olmasına rağmen, Hasan Yüksel'in Türkiye Selçuklu döneminde yaşamış bazı Vefâî şeyhlerine dair üç makalesi istisna kabul edilirse, son yıllarda Ahmet Yaşar Ocak tarafından yapılan bazı yayınlar haricinde tarikatın önemine dair pek fazla araştırma yapılmadığı ve bu hususun gözden kaçırıldığı görülür.

Bu çalışmada Vefâiyye tarikatının kuruluşu, Türkiye Selçukluları dönemindeki bazı Vefâî şeyhlerinin faaliyetleri, iktidar zümreleriyle ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefâî dervişlerinin etkisi üzerine temel bilgiler verildikten sonra tarikatın inanç esasları, karakteri ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Vefâiyye Pîri Tâcülârifîn Seyyid Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî

Vefâiyye tarikatı, hayatı hakkında ne yazık ki günümüze ulaşmayan çok sayıda menâkıbnâme kaleme alındığı bilinen Tâcülârifîn Seyyid Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından kurulmuştur. Seyyid Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin hayatına dair mevcut en önemli kaynak Şehâbeddin Ebü'l-Hüdâ Ahmed b. Abdülmün'im eş-Şebrisî el-Vâsıtî'nin

yazdığı *Tezkiretü'l-müttakîn ve tebsiratü'l-muktedîn* isimli iki ciltlik Arapça menâkıbnâmedir. Bu eser, XVI. asırda yaşamış, Vefâî gele- neğine mensup olmakla beraber aynı zamanda Zeyniyye şeyhlerin- den olan Seyyid Velâyet'in isteği üzerine tek cilt halinde özetlenerek *Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Menâkıbnâme'de belirtildiğine göre, asıl adı Muhammed b. Muhammed Âriz olan ve soyu İmam Zeynelâbidîn'e dayanan Ebü'l- Vefâ, 12 Receb 417 (29 Ağustos 1026) tarihinde Irak sınırları içinde doğdu.¹ Aile başlangıçta Irak'taki Zabala bölgesinde yaşamakta iken, burada seyyitlerin uğradığı bir takibat dolayısıyla Ebü'l-Vefâ'nın ba- bası Seyyid Muhammed, Kusân bölgesine kaçıp Benî Nercis isimli Kürt kabilesine sığındı. Kaynaklarda bu takibat hakkında bilgi ve- rilmemektedir. Seyyid Muhammed, Kusân bölgesine yerleştikten sonra, bölgede yaşayan Kürt ailelerinden birine mensup bir kız ile evlenmiş, bu izdivaçtan Seyyid Ebü'l-Vefâ dünyaya gelmiştir. Anne- sinin mensup olduğu millet dolayısıyla Seyyid Ebü'l-Vefâ'yı köken olarak yarı Arap yarı Kürt kabul etmek mümkündür.² Seyyid Ebü'l- Vefâ ilk tahsilini Bağdat'ta yapmış, ardından devrinin önde gelen ilim merkezlerinden olan Buhara'ya giderek dinî ilimler sahasında eğitim görmüştür. Eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş, burada tasavvufa meylederek Şeyh Ebü Muhammed Abdullah b. Tal- ha eş-Şenbekî'nin mânevî terbiyesi altına girmiştir.³

Menâkıbnâme'de Şeyh Ebü Muhammed Şenbekî'nin, daha kü- çük yaşından itibaren Ebü'l-Vefâ ile ilgilendiği, bu ilgiden oldukça memnun kalan Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın da annesinden izin alarak şey- hin yanına gittiği ifade edilmektedir.⁴ Şa'rânî'nin övgü dolu ifadele- rinden Şeyh Muhammed Şenbekî'nin o dönemde Irak'taki şeyhlerin

.....

1 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 10^b.

2 Gölpınarlı, *Yunus Emre*, s. 48; Ocak, "Türkiye Selçukluları", s. 122-123; Şahin, "Vefâiyye", s. 600. Bu konuyla ilgili olarak Ocak, daha önce yapmış olduğu bir çalışmasında, Arap müelliflerinin, Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın yaşadığı bölgenin yerli halkı olan Kürtler'in göçebe hayat tarzı sürmeleri sebebiyle, oraya gelen benzer yaşama sahip Türkmen zümreleri için de Kürt nitelemesinde bulun- malarından hareketle Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın bir Türkmen şeyhi olabileceği ihtimaline de yer vermiştir (bk. Ocak, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", s. 347).

3 Ocak, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", s. 347.

4 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 11^a-12^b.

en büyükleri arasında kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁵ Ulu, ârif, keramet ve güzel hal sahibi bir şahsiyet olarak tasvir edilen Şeyh Muhammed Şenbekî, tasavvufî eğitimini cezbeli yapısı ve sert karakteriyle tanınan Ebû Bekir b. Hevaz el-Hevvârî el-Batâihî'nin yanında tamamlamıştır.⁶ Tasavvuf yoluna meyiletmeden önce tıpkı şeyhi Ebû Bekir el-Hevvârî gibi eşkıyalık yapan Şeyh Muhammed Şenbekî'nin, mânevî eğitimini tamamladıktan sonra takvâya düşkün ve şer'î hükümlere son derece riayetkâr olduğu ifade edilir. Şeyh Şenbekî kısa sürede bölgedeki nüfuzunu arttırmış ve çok sayıda mürit yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği halifeleri başta Vefâlik olmak üzere, Rifâlik ve Kâdirlik gibi tarikatlara da doğrudan yahut dolaylı olarak etki etmişlerdir.

Böylesine önemli ve nüfuz sahibi bir şahsiyetin yanında tasavvufî eğitim gören Seyyid Muhammed şeyhinin büyük takdirini kazanmış ve şeyhi tarafından kendisine Ebü'l-Vefâ unvanı verilmiştir.⁷ Bağdat'ta yaşadığı için "Bağdâdî" nisbesini de taşıyan Ebü'l-Vefâ'nın bu şehirde kutub olarak anılan ve "Tâcülârifin" mahlasını taşıyan ilk şahsiyet olduğu da rivayet edilmektedir.⁸ *Menâkıbnâme*'de anlatıldığına göre, Seyyid Ebü'l-Vefâ şeyhi ile birlikte üç gün üç gece sohbet ettikten sonra kendisinde birtakım mânevî haller zuhur etmiş, son gece bütün âriflerin ve şeyhlerin toplandığı, hatta Hızır aleyhisselâmın da katıldığı bir mecliste, ilâhî bir kudretle Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın başına gökten bir taç inmiş ve bu duruma mecliste bulunan bütün meşâyih şahit olmuştur. Bu şekilde şeyhin ilâhî bir iltifata mazhar olması, o andan itibaren kendisinin Tâcülârifin unvanıyla anılmasını sağlamıştır.⁹

Seyyid Ebü'l-Vefâ, Şeyh Muhammed Şenbekî'nin yanında sülükünü tamamlayıp şeyhinden icâzet aldıktan sonra irşat faaliyetlerine başlamış, kısa zaman içerisinde döneminin en önemli şeyhlerinden biri haline gelmiş, toplumun her kesimine mensup oldukları anlaşılan müritlerinin sayısı bir hayli artmıştır. Öyle ki bu müritler arasında on yedi sultanın bulunduğu rivayet edilir. Onun nüfuzundan

•••••

5 Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 391.

6 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 17^b-18^a; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 391-394.

7 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 14^a.

8 Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 601.

9 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 15^a-16^b.

ve hilâfete göz dikebileceği ihtimalinden çekinen Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın, şeyhi sarayına çağırarak teftiş ettiğine dair kayıtlar abartılı kabul edilse bile, kazandığı güç ve prestiji göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰ Aynı şekilde, *Menâkıbnâme*'de kendisine çok sayıda keramet atfedilmesi şeyhin gerek halk gerek geleneğine mensup dervişler nezdindeki itibarını ortaya koymaktadır. Bu keramet motiflerinde şeyhin, yukarıda bahsedildiği üzere unvan almasındaki ilâhî iltifata benzer şekilde, ilim öğrenmesinde de bu defa Hz. Peygamber'in mûcizevî desteğine mazhar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Rivayete göre Seyyid Ebü'l-Vefâ, tahsilden önce Arapça bilmezken bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber, Seyyid Ebü'l-Vefâ'ya ağzının yârını, yani tükürüğünü verir. Uyanır uyanmaz fasih şekilde Arapça konuşmaya başlar ve bu sebeple, "Kürt olarak yattım, sabahleyin Arap olarak kalktım" der.¹¹ Bu ve buna benzer daha pek çok motif, şeyhin değişik halk kesimleri üzerinde aynı derecede kuşatıcı bir etkiye sahip olduğuna dönük bir vurgu olarak da kabul edilebilir.

Kaynaklarda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, Seyyid Ebü'l-Vefâ hayatının önemli bir bölümünü Irak coğrafyasında geçirmiş ve 20 Rebülevvel 501 (8 Kasım 1107) tarihinde seksen üç yaşında vefat etmiştir.¹² Şeyhin fıkha dair bir risâlesi ile tasavvufa dair *Hulâsatü't-tevhîd fî kavâidi't-tasavvuf* isimli bir eseri olduğu ifade edilmektedir.¹³

Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın kurduğu tarikat, vefatından sonra adına nispetle Vefâiyye olarak anılmıştır. Tarikatın gerek silsilesi gerekse

•••••

10 Rivayete göre, Halife Kâim-Biemrillâh, Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın hilâfete göz dikeceği endişesinden kurtulmak için şeyhi sapıklıkla suçlayarak bir ulemâ heyeti önünde yargılatıp ölüme mahkûm etmeyi planlamış, ancak şeyhin bu sorguda başarılı cevaplar vermesi üzerine mahcup olarak bu kararından vazgeçmiştir (bu konuda bk. Ocak, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", s. 347; a. mlf., "Vefâiyye", s. 125).

11 Gölpinarlı, *Yunus Emre*, s. 48. Seyyid Ebü'l-Vefâ'ya nispet edilen "Kürt olarak yattım, sabahleyin Arap olarak kalktım" sözü aynı zamanda *Mesnevî*'nin I. cildin önsözünde Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın soyundan gelen Hüsâmeddin Çelebi'nin övgü dolu vasıflarının zikredildiği yerde söz konusu edilmektedir.

12 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 10^b-11^a.

13 Ocak, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", s. 347.

ritüelleri, usul ve erkânı konusunda verilen bilgiler şimdilik yetersizdir. Vefâiyye silsilesine dair genel görüş, tarikatın Şenbekiyye'nin bir kolu olduğu yönündedir.¹⁴ Bununla birlikte, bazı araştırmalarda tarikatın Rifâiyye ile ilişkilendirildiği de görülür. Ancak bu bağlantı Şeyh Şenbekî'nin diğer halifesi Mansûr el-Batâihî ile ilgili olsa gerektir. Zira Mansûr el-Batâihî'nin, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin dayısı olduğu ve onun yetişmesinde büyük paya sahip olduğu mâlûmdur. Bu durum, sıklıkla tartışılan Vefâiyye-Rifâiyye ilişkisine de bir nebze olsun açıklık getirmektedir. Dolayısıyla, Vefâiyye'nin kronolojik olarak daha geç bir tarihte kurulan Rifâiyye'nin bir kolu gibi gösterilmesinde, yahut bazı Vefâî siyâdetnâmelerinde Ahmed er-Rifâî'nin adının da zikredilmesinde başlangıçtaki bu yakınlığın ve akrabalık bağlarının etkili olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Harîrîzâde; Vefâiyye, Sühreverdiyye, Rifâiyye ve Ebheriyye'yi tek bir merkeze bağlamakta, bu tarikatları Hevârîyye'nin alt kolları olarak kabul etmektedir.¹⁵

Vefâiyye, Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın vefatından sonra Ali b. Hîttî, Ali el-Kürdî, Maâd el-Kürdî, Cakir el-Kürdî, Boğa b. Batû, Abdurrahman b. Doğanç, Muhammed Türkmânî, Şeyh Turhan, Şeyh Tekin, Muhammed b. Belikisa, Matar el-Bedrânî ve Ahmed b. Baklî el-Yemenî gibi halifeleri vasıtasıyla Irak ve Suriye coğrafyasında oldukça geniş bir sahaya yayılmıştır. Halifelerinin farklı milletlere mensup oluşu, Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın hem Kürt hem Türk hem de Arap aşiretleri nezdinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve bu zümreler tarafından saygı gören, benimsenen bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Vefâiyye'nin asıl yayılma sahası olan Irak ve Suriye'deki durumu ve ne zamana kadar etkili olduğu konusundaki bilgiler Anadolu'dakine oranla daha sınırlıdır. İlerleyen zamanda yapılacak detaylı çalışmalar bu coğrafyadaki Vefâiyye etkisini daha somut olarak görmeyi mümkün hale getirecektir.

Selçuklular Devrinde Vefâiyye Tarikatı

Tarikatın Anadolu sahasındaki etkisini Vefâî-Babâî şeyhi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin soyundan gelen Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı *Menâkıb-ı kudsiyye fî menâsibi'l-ünsiyye* ve yine aynı soya mensup

••••••••

14 Trimingham, *The Sufi Orders*, s. 49-50; Şahin, "Vefâiyye", s. 600.

15 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 263^a.

Âşıkpaşazâde'nin yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* (*Âşıkpaşazâde Tarihi*) isimlerini taşıyan iki eser ve bazı arşiv belgeleri sayesinde nispeten daha kolay takip etmek mümkündür. Ancak bu bilgiler de Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın yaşadığı döneme yahut hemen sonrasına değil, yaklaşık yüzyıl sonra yaşadığı tahmin edilen, belki de tarikatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi kabul edilebilecek Dede Garkın ve halifelerinin faaliyetlerine ilişkindir.

Muhtemelen Moğol istilâsı önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Dede Garkın ilk olarak Maraş-Elbistan civarına yerleşmiştir. *Menâkıbü'l-kudsiyye*'de her ne kadar "Allah'ın rahmeti onu gark ettiği için Garkın adını aldı" ifade edilmekte ise de,¹⁶ bu ismin Dede Garkın'ın mensup bulunduğu Türkmen boyunun adı olduğu ve Garkınlı Türkmenleri'ne izâfeten bu isimle anıldığı anlaşılmaktadır. Dede Garkın, Ortaçağ Anadolu'sundaki pek çok benzeri gibi, hem bir aşiret reisi hem de bir dinî lider hüviyetindedir. Sonraki dönemde yazılan siyâdetnâmelerdeki ifadelerden asıl adının Şeyh Nu'mân olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹⁷ Hasan Yüksel, Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı bugünkü Baklaya köyünde türbesi bulunan Seyyid Şeyh Hasan el-Kirzî'ye ait 555 (1160) tarihli bir şecereden hareketle Dede Garkın'ın asıl adının Sultan İsmâil, dolayısıyla *Hacı Bektâş Velî Vilâyetnâmesi*'nde ismi geçen Hacı Bektaş halifelerinden Sarı İsmâil olabileceğini ifade etmektedir.¹⁸ Ancak bu belgenin orijinalliğinin şüpheli olduğunun bizzat Hasan Yüksel tarafından ifade edilmesi şeyhin ismi konusunda şimdilik kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Meseleye kronolojik olarak yaklaşıldığında ise, 1240'ta Babaîler İsyanı'nı çıkaran Baba İlyâs-ı Horasânî'nin şeyhi olduğu bilinen bu zatın, isyan sırasında Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-ı Velî'nin müridi olması ihtimal dahilindedir. Aşağıda da ifade edileceği üzere Hacı Bektâş-ı Velî, Vefât geleneğin dışında bir şahsiyet olarak görülmemelidir.

Dede Garkın Vefâiyye'nin Anadolu'nun bilhassa kırsal kesimdeki boy, oymak ve cemaatler arasında yayılmasında büyük paya sahiptir. Nitekim Elvan Çelebi'de şeyhin müritlerinin sayısının 400

••••••••

16 Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 9-13.

17 Ocak, *Dede Garkın*, s. 45-47.

18 Yüksel, "Kim Bu Dede Garkın?", s. 149.

civarında verilmesini,¹⁹ onun aşiret reisliği fonksiyonuyla ilişkilendirmek mümkündür. Maraş, Malatya, Urfa ve Mardin gibi bölgelerde yoğun bir propaganda faaliyeti başlatan ve büyük nüfuz kazanan Dede Garkın, göçebe Türkmen dervişlerine karşı oldukça iltifat sahibi olduğu bilinen Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) takdirini kazanmış, sultan, bizzat ziyaret ettiği bu zata on yedi pâre köy vakfetmiştir.²⁰

Çelebi Mehmed devrine ait, 821 (1418) tarihli bir belgede yer alan silsileden, Dede Garkın'ın Vefâiyye'ye bağlı Garkınıyye adını taşıyan başka bir tarikat daha kurduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede yer alan şahsiyetlerin Garkınî nispesini taşımaları ve bu durumun Dede Garkın ocağına mensup dedelerin elinde bulunan siyâdetnâmelerle de desteklenmesi bu isimde bir tarikatın mevcudiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.²¹ Nitekim, bugüne kadar varlığı hiç bilinmeyen bir Garkınıyye tarikatının mevcut bulunduğu ve bunun Tâcülârifin Seyyid Eb'ül-Vefâ el-Bağdâdî tarikatının bir kolu olduğu ilk defa Ahmet Yaşar Ocak tarafından dile getirilmiştir.²² Vefâiyye geleneğine mensup şeyhlerin çoğunlukla Dede Garkın'ın halifeleri olduğu göz önüne alındığında bu bilgiler, tarikatın Anadolu'da daha ziyade Garkınıyye tarikatı vasıtasıyla yayıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dede Garkın Anadolu'nun bilhassa güneydoğusunda büyük bir nüfuz kazanmıştır.

Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi'nde yer alan bazı ifadelerden kendisinin ve dervişlerinin geyik derisinden taç giydikleri anlaşılan²³ Dede Garkın, Türk asıllı şeyhlerin Anadolu'da tasavvufun gelişmesine yaptıkları katkıları ortaya koyan en somut örneklerden birisidir. Onun bu kimliği, XIII. yüzyılda Anadolu'daki hâkim Türk tasavvufunun sadece Orta Asya kökenli olmayıp, Güneydoğu Anadolu, Suriye yahut Irak coğrafyasında gelişip olgunlaşan bir tasavvuf geleneğinin temsilcileri olabileceğini de göstermektedir. Nitekim Ahmet T. Karamustafa bu görüşü savunmakta ve gerek Dede Garkın'ın gerekse halifesi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin her ne kadar köken

•••••

19 Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 10.

20 Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 8-9.

21 BOA, Ali Emîrî Tasnifi, Mehmed I. Devri Evrâkı, nr. 1.

22 Ocak, *Dede Garkın*, s. 55.

23 Firdevsî, *Vilâyetnâme*, s. 22

itbarıyla Horasan bağlantılı olsalar da tasavvufî gelenek açısından bu bölgeyi temsil etmediklerini, daha ziyade yukarıda sözü edilen Irak ve Suriye bölgelerinde gelişen mistik yapının temsilcileri olduklarını belirtmektedir.²⁴

Dede Garkın'ın etkileri sonraki dönemlerde de Güneydoğu Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Günümüzde Göksun, Hısnı-mansur, Malatya ve Mardin'de Dede Garkın'a nispet edilen zâviyeler vardır. Birkaç mezarı bulunmakla birlikte Mardin Dedeköy'deki türbenin Dede Garkın'ın asıl mezarı olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Mardin Viranşehir arasındaki Cırcıp suyu kenarında yer alan bu bölge eski dönemlerden itibaren Dede Garkın sahrası olarak anılmaktadır.²⁵ Osmanlı döneminde şeyhin adını taşıyan çok sayıda zâviyenin mevcut olması, bu zâviyelerin bazılarının XV. yüzyılda halen faal olması Garkınıye-i Vefâiyye'nin kırsal kesimdeki etkisini sonraki dönemlerde de devam ettirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde de Dede Garkın'a bağlı bir Alevî ocağının varlığı bilinmektedir.²⁶

Türkiye Selçukluları devrinde Vefâiyye'nin etkisi sadece Dede Garkın ile sınırlı kalmamıştır. Sivas Suşehri yakınlarında zâviyeleri bulunan, Baba İlyâs-ı Horasânî'nin akrabası Şeyh Behlül b. Hüseyin el-Horasânî ve Çoban Baba adıyla da tanınan Şeyh Hüseyin Râî²⁷ ile Halil b. Bedreddin el-Kürdî, Şeyh Merzübân ve Dede Garkın'ın halifesi Baba İlyâs-ı Horasânî de bu dönemde tarikatın Anadolu sahasındaki önemli temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan, asıl adı Şeyh Mahmud b. Şeyh Ali el-Hüseyinî el-Bağdâdî el-Vefâî el-Hanefî olan Şeyh Merzübân Selçuklu iktidarıyla yakın ilişkiler kurmuş, Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından zâviyesi için 672 (1274) yılında bazı vakıflar tahsis edilmiştir.²⁸ III. Gıyâseddin Keyhusrev, Behlül

•••••••••

24 Karamustafa, "Yesevîlik", s. 82-83.

25 Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 25; Yüksel, "Kim Bu Dede Garkın?", s. 151.

26 Bu ocak ve cem geleneğine dair, Dede Garkın Alevi Ocağı'nın günümüzdeki önemli temsilcilerinden biri ve dedesi olan Hüseyin Dedekargınoğlu tarafından güzel bir çalışma yapılmıştır (bk. Dedekargınoğlu, *Dede Garkın Süreğinde Cem*).

27 Yüksel, "Şeyh Behlül Baba", s. 97-105

28 Yüksel, "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâî Zâviyesi", s. 235-250.

Baba Zâviyesi için de yine Şâban 672 (Şubat 1274) tarihinde bir vakıf tahsis etmiştir.²⁹ Selçuklu sultanının kısa süre önce ülkeyi ciddi siyasi sarsıntılara sokan bir hareketin mensuplarına karşı bu şekilde cömert davranmasını, Vefâî dervişlerini yeniden devlet lehine kazanma gayreti olarak yorumlamak mümkündür.

Söz konusu şahsiyetlerin zâviyelerini Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç yolu üzerinde kurmuş olmaları, iskân, kolonizasyon ve güvenlik bakımından üstlendikleri fonksiyonu göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.³⁰ Bu şahsiyetlerden Suşehri Baro köyündeki Behlül Baba'ya, Çobanlı köyündeki Şeyh Çoban'a ve Zara'nın Tekke köyündeki Şeyh Merzübân'a ait zâviyeler, Şeyh Merzübân Vakfîyesi'nde "Azerbaycan yolu" olarak zikredilen bu yol üzerinde kurulmuşlar ve "dârü'z-zâkirîn" adıyla anılmışlardır.³¹

Adı geçen bu şeyhler arasında Dede Garkın'ın halifesi olan Baba İlyâs-ı Horasânî'ye Vefâîyye içerisinde ayrı bir yer ayırmak gerekir. Meşhur Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ile (618-634/1200-1237) oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev'in (634-643/1237-1245) Selçuklu Devleti'nin başında buldukları zaman diliminde yaşadığı bilinen Baba İlyas, Garkınıyye-i Vefâîyye'nin hem yaşadığı dönemde hem de halifeleri vasıtasıyla Osmanlı döneminde yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Dolayısıyla onu Dede Garkın'dan sonra Anadolu'da en fazla iz bırakan Vefâî şeyhi olarak kabul etmek mümkündür. Ancak Baba İlyas'ın bu kadar popüler olmasında Anadolu'nun kırsal kesimindeki müritlerinin çokluğu kadar, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürükleyen meşhur Babaîler İsyanı'nı çıkaran şahsiyet olması da etkili olmuştur. Seyyid Ebül-Vefâ ve Dede Garkın gibi Baba İlyas da bilhassa konar göçer Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında büyük nüfuz kazanmıştır.³² Elvan Çelebi'nin rivayetine göre, Dede Garkın her birisi ehl-i seccâde olan 400 halifesi arasından Hacı Mihman, Bağdın Hacı, Şeyh Osman ve Aynüddeve'yi genç halifesi ve aynı zamanda torunu olan Baba İlyas'ın emrine vermiş ve onları Anadolu'yu irşat etmekle görevlendirmiştir.³³ Şeyhinin emrini alan Baba İlyas,

••••••••••

29 Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 82; Yüksel, "Şeyh Behlül Baba", s. 102-105

30 Şahin, "Vefâîyye", s. 601.

31 Yüksel, "Şeyh Behlül Baba", s. 99.

32 İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâîyye*, s. 498.

33 Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 17-19.

Amasya yakınlarındaki Çat köyüne gelerek burada bir zâviye kurmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.

Tevrat'ta isimleri zikredilen pek çok peygamber gibi elinde bir asâ olduğu halde çobanlık yapmaya başlayan, bölgedeki yoksul halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen, hastalıklarına karşı bir şifa kaynağı olarak kabul edilen Baba İlyas, bilhassa Moğol istilâsı önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleri arasında kısa sürede büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. Baba İlyas kendisini bir mehdi, kurtarıcı, şifacı bir şaman gibi gören ve kayıtsız şartsız bağlılıklarını bildiren bu müritlerinin sayısı bir hayli artınca, peygamberliğini ilân etmiş, bir süre sonra da gerek iktisadî, gerek sosyal gerekse siyasî açılardan Türkiye Selçuklu yönetiminden memnun olmayan bütün zümreleri etrafında toplayarak büyük bir isyan hareketine girişmiştir.³⁴

İsyanın başladığı sırada Amasya'da bulunan Baba İlyas'ın baş halifesi Baba İshak tarafından Adıyaman bölgesinde başlatılan isyan kısa sürede büyümüş, hızla Anadolu'nun güneydoğusuna ve orta kısımlarına doğru ilerlemiştir. Dönemin Selçuklu kroniği İbn Bîbî, ahalinin Baba Resûl ismiyle andığı Baba İlyas'ın müritlerinin çekirge ve karınca gibi her köşeden harekete geçtiklerini, arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladıklarını, köyleri ateşe verip duman gibi çevreyi sardıklarını yazmaktadır.³⁵ İsyanın her geçen gün biraz daha büyümesi Selçuklu yönetimini tedirgin etmiş, isyanı bastırmak isteyen Selçuklu ordusu mağlûp olmuş, II. Gıyâseddin Keyhusrev başşehrini terketmek zorunda kalmış, nihayet paralı Frenk askerlerinin desteğiyle isyan bastırılarak Baba İlyas katledilmiştir.³⁶ Baba İlyas ve halifeleri tarafından çıkarılan böylesine büyük bir isyan, Vefâiyye mensuplarının Türkmen boy ve aşiretleri arasında kazandığı nüfuzu görmek bakımından oldukça önemlidir.

Baba İlyâs-ı Horasânî ile ilişkili olarak Selçuklu döneminde ismi zikredilebilecek bir diğer şahsiyet, hayatına dair bilgilerin oldukça geç sayılabilecek bir tarihte kaleme alınmış *Vilâyetnâme*'ye dayandırıldığı Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasânî'dir (ö. 669/1271). Babailer İsyanı'nın vuku bulduğu 1240 yılında kardeşi Mentеш ile birlikte Horasan'dan

34 Ocak, *Babatler İsyanı*, s. 56-114; Karamustafa, "Early Sufism", s. 180.

35 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 500-502.

36 Ocak, *Babatler İsyanı*, s. 85-139; Karamustafa, "Early Sufism", s. 180-181.

Anadolu'ya geldiği bilinen bu zatın *Vilâyetnâme*'ye oranla daha eski kaynaklarda Baba İlyas'ın müridi olarak gösterilmesi dikkat çekicidir.³⁷ Kardeşi Menteş isyana katılıp, isyan neticesinde öldürüldüğü halde, Sulucakarahöyük'e çekilip inziva hayatı sürdürmeyi tercih eden Hacı Bektâş-ı Velî, Ahmed Eflâkî'nin ifadesine göre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yanına gelerek şeyhi Baba İlyas'a dair bazı bilgiler vermiş, onunla şeyhinin meşrebine dair itikadî bir tartışmaya dahi girmiştir. Burada Mevlânâ'nın Hacı Bektâş'ın şeyhini şeriata muhalefet etmekle suçladığı, buna karşın Hacı Bektâş'ın Mevlânâ'ya karşı övgü dolu cümleler kullandığı görülmektedir.³⁸ Burada asıl ilginç olan husus, Eflâkî'nin Hacı Bektâş-ı Velî'yi, Baba Resûl'ün "has halifesi" şeklinde tarif etmesidir.³⁹ Bu bilgiler, isyan sonrasında Vefâî dervişlerinin takibata uğratılmış olmalarının da etkisiyle, Yesevî gelenek içerisinde gösterilen Hacı Bektâş-ı Velî'nin Baba İlyas-ı Horasânî'ye bağlı bir Vefâî dervişi olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim Necdet Tosun, bu zatın Babaîler İsyanı'nın tahrip edici etkisinin azalmasından sonra Sulucakarahöyük'te tarikat faaliyetine başladığı kanaatindedir.⁴⁰ Verilen bütün bu bilgilerden hareketle, Baba İlyas-ı Horasânî ve Dede Garkın silsilesi üzerinden Hacı Bektâş-ı Velî'nin de Selçuklu döneminde Vefâî dervişlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.⁴¹

Babaîler İsyanı sonrasında, isyana katılan Vefâîyye mensuplarının Türkiye Selçuklu idaresi tarafından sıkı bir takibata uğratıldıkları görülmektedir. Vefâî şeyh ve dervişleri bu baskıdan kurtulabilmek amacıyla merkezî otoritenin daha zayıf olduğu uç bölgelerine göç etmişlerdir. Dervişler, 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisi sonrasında Türkiye Selçuklularının yıkılma sürecine girmesiyle birlikte bağımsızlıklarını ilân eden beyliklere ait toprakları yurt edinmişler, faaliyetlerini bu bölgelerde sürdürmeye başlamışlardır. Dede Garkın'ın halifelerinin hayli yoğun olduğu, zâviyelerinin bulunduğu Dulkağıroğulları Beyliği sahasında ve yine Vefâî zâviyelerinin yer aldığı Eretnaoğulları sahasında bu faaliyetlerin sürdüğünü tahmin etmek zor değildir.

•••••

37 Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 597-600; Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 1, 204-205.

38 Bu görüşmenin detayları için bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 597-600.

39 Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 597.

40 Tosun, "Yunus Emre", s. 113.

41 Bu konuda bk. Tosun, "Yunus Emre", s. 113-115.

Dede Garkın ile doğrudan ilişkisi tespit edilemese de, beylikler döneminde Vefâiyye'nin mevcudiyetine dair M. Beşir Aşan tarafından yayımlanan 829 (1427) tarihli bir silsilenâme oldukça önemlidir. Bu silsilenâme, tarikatın Seyyid Ebü'l-Vefâ'dan itibaren, onun müntesiplerinden olduğu kabul edilen Şeyh Ahmed el-Cemî ve onun silsilesinden gelen şeyhler vasıtasıyla Elazığ civarında temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu şahsiyetlerden bazılarının mezarları Elazığ'a bağlı Tabanbükü köyündeki Garipler Mezarlığı'nda bulunmaktadır.⁴²

Osmanlı Döneminde Vefâîlik

Babaîler İsyanı sonrasında Vefâî dervişlerinin yerleştiği bölgelerden biri de Osmanlı Beyliği toprakları olmuştur. Bu sahada tarikatın en önemli temsilcisi beyliğin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebâli'dir. Kardeşi Ahî Şemseddin'den dolayı olsa gerek, son dönemlere kadar bir ahî şeyhi olduğu ileri sürülen Şeyh Edebâli'nin Vefâiyye tarikatına mensubiyeti *Menâkıb-ı Tâcül-ârifin Tercümesi*'nde açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴³ Şeyh Edebâli Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında ilk Osmanlı beylerinin en büyük destekçileri arasında yer almış, bu sayede hem Osman Gazi'nin hem de Orhan Gazi'nin yakın iltifatına mazhar olmuştur. Şeyh Edebâli'nin ilk Osmanlı beyleriyle kurduğu akrabalık ilişkisi ve beylerin bazı icraatları üzerinde söz sahibi olması, kendisi için Bilecik'te büyük bir zâviye yaptırılması, Vefâiyye tarikatının Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemindeki etkisini görmek bakımından önemlidir.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefâiyye'ye mensubiyeti somut olarak bilinen bir diğer şahsiyet Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Geyikli Baba'dır. Emrindeki dervişleriyle Bursa'nın fethine katıldığı bilinen Geyikli Baba, bu şehrin fethine katkısından dolayı Orhan Gazi'nin dostluğunu kazanmış, kendisi için Uludağ yakınlarında günümüzde Baba Sultan adıyla bilinen bölgede bir zâviye yaptırılmıştır.⁴⁵ Dönemin kaynaklarında yer alan bilgiler çerçevesinde,

.....

42 Aşan, "Fırat Havzasında", s. 1517-1524.

43 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 3^a.

44 Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 88-93.

45 Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns*, s. 841.

Geyikli Baba'nın şahsında Vefâiyye'nin dönemin gazileri arasında da rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Meselâ aynı zamanda Osman Gazi'nin silâh arkadaşlarından biri olan Turgut Alp, Geyikli Baba'nın müritlerinden ve bu şahsiyetlerden biridir.⁴⁶ Bununla birlikte Orhan Gazi'nin bu nüfuzlu Türkmen babasına karşı başlangıçta biraz temkinli davrandığı, hatta onu bir teftişe tâbi tuttuğu görülmektedir. Bu süreçte Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasında geçen belki de en önemli hadise, hükümdarın şeyhe iki yük şarap ve iki yük rakı göndermesidir. Geyikli Baba kendisine gönderilen rakı ve şarabı, "Bizim dergâhımızdan giren rakı bal, şarap yağ olur diyerek bir kazana koydurup, içine ala zerde koymak suretiyle kaynatmış ve sultana geri göndermiş", diğer bir ifadeyle kendisi ve müritleri adına kabul etmeyip sultana iade etmiştir. Bu olay neticesinde tarikatını soranlara ise "Baba İlyas müridi ve Seyyid Ebü'l-Vefâ tarikatından olduğunu" söyleyerek, Orhan Gazi üzerinde büyük tesiri olan Turgut Alp'in de kefaletiyle teftişten kurtulmuştur.⁴⁷ Bursa'nın fethinden sonra Ulu dağ yakınlarındaki dergâhında faaliyet gösteren, vaktinin büyük bir kısmını dağlarda inziva hayatı sürerek geçiren Geyikli Baba, bu şekilde Orhan Gazi'nin iltifatını kazanınca, Osmanlı yönetimi tarafından tekkesi için bazı vakıflar tahsis edilmiştir.⁴⁸

Geyikli Baba'nın Vefâiyye tarikatına mensubiyeti, aynı çevreye mensup Kumral Abdal, Abdal Mûsâ, Karaca Ahmed, Abdal Murad ve Postinpûş Baba gibi abdalân-ı Rûm yahut Rum abdalları adıyla bilinen zümreye mensup şahsiyetlerin de benzer bir bağlantıya sahip olabileceklerini akla getirmektedir. Fakat bu şahsiyetlerin dinî açıdan kendilerine mahsus bir hayat tarzı benimsemiş oldukları göz önüne alındığında, en azından konar göçer Türkmen zümreleri arasında tarikatın bu yapıya mûsamaha gösterdiğini tahmin etmek mümkündür. Rum abdalları zümresine mensup Türkmen şeyh ve dervişlerinin Yıldırım Bayezid devrinden itibaren önceki dönemlere oranla daha geri planda kalmaları, tarikatın etkisinin de kırsal kesimle sınırlı hale gelmesine sebep olmuştur. Vefâiyye'nin etkisinin nispeten de olsa azalmasında, Osmanlı yönetiminin daha merkezî bir yapıya

••••••••

46 Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 96-98.

47 BOA, Ali Emîrî Tasnifi, Musa Çelebi Devri Evrâkı, nr. 1.

48 Karamustafa, "Early Sufism", s. 184-185; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 96-98.

bürünmeye başlamasıyla birlikte, tarikatın etkin olduğu Türkmen unsurları ikinci plana itmesi ve her geçen gün daha fazla güç kazanan Zeyniyye ve Bayramiyye gibi tarikatların daha fazla taraftar bulmaya ve iktidarın desteğini almaya başlamasının etkili olduğu tahmin edilebilir.⁴⁹

Bununla birlikte tarikatın tamamıyla etkisini yitirdiğini söylemek zordur. Zira kırsal kesimde ve konar göçer Türkmen grupları arasında etkisi her zaman süregelmiştir. Şehir merkezlerinde ise belki de tarikatın kurulduğu dönemdekine daha yakın bir anlayışla, yani Sünnî bir yapı arz ederek bir süreliğine de olsa varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu anlayışın Osmanlı topraklarındaki en önemli temsilcileri ise meşhur Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde ve onun damadı Seyyid Velâyet'tir (ö. 929/1522). Her iki şahsın da aynı zamanda birer Zeynî şeyhi olmaları, Vefâiyye'nin en azından bu şahıslar tarafından temsil edilen kolunun Zeynî kolu gibi müteşerri' bir tavra büründüğünü göstermektedir. Âşıkpaşazâde, eserinde Seyyid Ebü'l-Vefâ ile bağlantısını açık bir şekilde ifade etmiştir.⁵⁰ Hem soyca akrabası olan Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın tarikatını hem de Zeyniyye'yi şahsında barındıran Seyyid Velâyet'in Vefâiyye tarikatı içerisinde ayrı bir yeri vardır. 855 (1451-1452) yılında Kirmastı'da dünyaya gelen Seyyid Velâyet 874 (1469-1470) yılında Âşıkpaşazâde'nin kızı Râbia ile evlenmiş, tasavvufi terbiyesini Zeynî şeyhi Abdüllatif el-Kudsî'nin yanında tamamlamıştır.⁵¹

880 (1475) senesinde hacca gittiği sırada, Mısır'a da uğramış, burada Seyyid Ebü'l-Vefâ soyundan gelen ve aynı adı taşıyan Seyyid Ebü'l-Vefâ b. Ebû Bekir'den Vefâî icâzetnâmesi almış,⁵² bu arada adı geçen şahsın elindeki iki ciltlik Arapça *Seyyid Ebü'l-Vefâ Menâkıbnâmesi*'ni Türkçe'ye tercüme ettirmiştir.⁵³ Seyyid Velâyet'in böylesi bir gayret içerisine girmesini, mensubu olduğu geleneğin İstanbul'da tanınmasını yahut Osmanlı yönetimi tarafından kuruluşta etkin olan bir tarikatın kökenlerinin yeniden hatırlanmasını arzulaması şeklinde değerlendirmek mümkündür.

•••••

49 Şahin, "Vefâiyye", s. 602.

50 Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 1.

51 Hayatı hakkında bk. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 262-264.

52 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 263.

53 Şahin, "Seyyid Velâyet", s. 75-77.

Anadolu'nun dinî yapısının şekillenmesinde birinci derecede etkiye sahip olan Vefâiyye'nin bu tesiri, bugüne kadar başta M. Fuad Köprülü olmak üzere çok sayıda bilim adamı tarafından ileri sürülen Anadolu'daki İslâm düşüncesinin Orta Asya ve Yeseviyye kökenli olduğu yönündeki görüşlere eleştirel bir yaklaşım getirmeyi zaruri kılmaktadır. Dede Garkın başta olmak üzere, Baba İlyas, Hacı Bektâş-ı Velî, Şeyh Edebâli, Geyikli Baba, Âşıkpaşazâde, Seyyid Velâyet gibi şahsiyetlerin tarikat silsilelerinin Orta Asya'ya değil de Irak coğrafyasına uzanması Anadolu'da yaygın İslâm düşüncesinin en azından hatırı sayılır bir kısmının Türkistan sahasından ziyade Arap coğrafyasına dayandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Yesevîliğin Anadolu'nun İslâmlaşmasında hiçbir tesirinin görülmediğini ifade etmek mümkün değilse bile, Vefâiyye tarikatının nüfuzu göz önünde bulundurulduğunda, bütün Anadolu İslâmı'nı şekillendirecek derecede güçlü olmadığını ileri sürmek çok da yanlış bir tespit olmayacaktır.

İnanç, Doktrin ve Etkiler

Vefâiyye'nin üzerinde en fazla tartışılan yönü Sünnî yahut gayri Sünnî⁵⁴ bir tarikat olup olmadığıdır. Bu konuya dair kaynaklarda yer alan ifadeler, Vefâî şeyhlerinin hayat tarzlarına dair verilen bilgiler birbiriyle zaman zaman tezat teşkil etmektedir. Tarikatın başlangıcından günümüze kadar uzanan seyri göz önüne alındığında bu konuya dair somut bir yargıda bulunmanın bilimsel bir yaklaşım olamayacağı da âşikârdır. Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın silsilesinde yer alan Şeyh Muhammed Şenbekî, Ebû Bekir el-Hevvârî gibi şahsiyetlerin takvâ ehli ve şer'î kurallara riayet eden kimseler olduklarının vurgulanmasının yanı sıra, tarikatın iki silsilesinden birinin Hz. Ebû Bekir'e dayandırıldığı görülmektedir.⁵⁵ Ayrıca Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Sünnî İslâm düşüncesinin önemli merkezlerinden olan Bağdat'ta eğitim görmesi, bölgede oldukça tanınmış bir şahsiyet olması, onun Ehl-i sünnet inancına ve namaz gibi şer'î mükellefiyetlere oldukça riayetkâr olduğuna vurgu yapılması gibi hususlar tarikatın başlangıç itibariyle Sünnî bir yapı

•••••

54 Burada Sünnî-gayri Sünnî ikilemi daha çok müteşerrîf-gayri müteşerrîf (şeriatın zâhirine vurgu yapan-yapmayan) veya müteşerrîf-kalenderî anlamında kullanılmaktadır. Yoksa gayri Sünnîliği siyasal göndermeler içeren -Şiflik gibi- bir mezhep ve fırka şeklinde telakki etmemek gerekir. (ed.n.)

55 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebû'l-Vefâ*, vr. 17^b-18^a.

arzettiği izlenimi vermektedir. Nitekim *Menâkıbnâme*'de şeyhin mezhebi hakkında ehl-i hadîs, Şâfiî ve Hanbelî olduğuna dair rivayetler olduğu fakat onun dört mezhepten hangisinin delilleri sağlam ise ona göre amel ettiğini açık bir şekilde vurgulanmaktadır.⁵⁶

Bununla birlikte Seyyid Ebü'l-Vefâ'dan sonraki dönemlerde bilhassa Dede Garkın ile birlikte bu yapının bilhassa konar göçer Türkmen zümreleri arasında değişmeye başladığı, Garkınıyye'nin kalendermeşrep bir tavrı benimsediği anlaşılmaktadır. Vefâiyye kırsal kesimde yahut konar göçer Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Yerleşik (kitâbî) İslâm hakkında detaylı bilgiye sahip olmadıkları kolayca tahmin edilebilecek bu zümrelerin sonraki dönemlerde tarikata gayri Sünnî bazı motifler sokmak suretiyle bu değişimde önemli pay sahibi oldukları tahmin edilebilir. Bu etki yukarıda da ifade edildiği üzere Babailer İsyanı'na katılan Türkmen şeyhlerinin şahsında bâriz olarak görülmektedir. Yine, Vefâiyye tarikatına mensup Şeyh Merzûbân ve Geyikli Baba gibi şahsiyetlere her ne kadar sınaama amaçlı olduğu tahmin edilse de, dönemlerinin hükümdarları tarafından rakı ve şarap gönderilmesi de bu zümreler içerisindeki gayri Sünnî etkiyi bâriz olarak ortaya koymaktadır. Her iki durumda da söz konusu şeyhlerin gönderilen bu hediyeleri iade etmeleri ve kendileri bir anlamda temize çıkarmaları, bunu yaparken de Vefâiyye motifini kullanmaları ilginçtir. Bu tavır Vefâiyye'nin iktidar nezdinde muteber bir tarikat olarak kabul edildiği imasını uyandırmaktadır. Dervişlerin bunu vurgulamak ve gönderilen içkileri reddetmek suretiyle hükümdarların iltifatına mazhar olmaları, kendi yaşamlarına iktidar merkezli bir meşruiyet zemini oluşturmaları tarikatın yapısını daha da karmaşık hale getirmektedir.⁵⁷ Her hâlükârda Vefâiyye'nin kırsal kesimine mensup şahsiyetlerle ilgili olarak bu örneklerle yer verilmesi ve günümüzde bu geleneğe mensup Alevî ocaklarının mevcudiyeti tarikatın kırsal kesimde gayri Sünnî bir nitelik taşıdığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde günümüzde İran'da Kürtler arasında yaygın bir heterodoks mezhep olan Ehl-i Haklar'ın Seyyid Velâyet'i büyük kutsiyet atfedip, yüceltmeleri de bu noktada önem taşımaktadır.⁵⁸

••••••••••
56 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, vr. 19^a.

57 Şahin, "Vefâiyye", s. 602.

58 Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 113.

Vefâiyye'nin kırsal kesimde böyle bir yapı arzederken, Âşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet örneklerinde görüldüğü üzere Osmanlı pâyitahtında Sünnî bir nitelik arzetmesi, şehirli kesimde başlangıcındakine daha yakın bir anlayışa sahip olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Tarikatın Ebü'l-Vefâ sonrası dönemde Irak ve Suriye'deki seyrine dair yapılacak araştırmalar bu konuda daha somut fikirler ileri sürmeyi kolaylaştırabilir. Şimdilik kesin olarak bilinen, Elvan Çelebi Zâviyesi'nde yetişen Âşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet'in, Osmanlı coğrafyasında Vefâiyye'yi iktidarın da desteğini almış Sünnî bir tarikat olan Zeyniyye içerisinde temsil ettikleridir. Dolayısıyla tarikatın, şehirli mensuplarıyla kırsal bölgelerdeki mensupları arasında ritüeller açısından farklılık gösterdiğini, yani kırsal kesimde daha heterodoks, şehirlerde ise daha ortodoks bir karakter arzettiğini, bu ortodoklaşmayı ise en azından Osmanlı topraklarında Âşıkpaşazâde tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.⁵⁹ Bu evrimleşme sürecini Baba İlyas müritleri gibi, vaktiyle devlete karşı gelmiş bir sûfî çevrenin, Anadolu'da artık Osmanlı hâkimiyetinin bir daha silinmemek üzere yerleştiği XV. yüzyılda, bu şaibeli geçmişinin hatırasını silmeye yönelik bir gayret olarak görmek de pekâlâ mümkündür.⁶⁰

Vefâiyye ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar Irak, Suriye ve Anadolu'da geniş bir etkiye sahip olmuştur. Dede Garkın, Baba İlyas, Geyikli Baba gibi şahsiyetlerin isimlerini taşıyan Garkınîler, Dede Garkınlılar, Babaîler, Geyikliler gibi Türkmen aşiretlerinin Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde mevcudiyeti ve arşiv belgelerinde yer alan kayıtlar tarikatın nüfuz sahasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum söz konusu şeyhlerin aynı zamanda birer Türkmen babası olmalarıyla da yakından ilişkilidir. Ebü'l-Vefâ zamanından itibaren, şeyhlerin aşiretler üzerindeki nüfuzları mevcut iktidarın gözünden kaçmamıştır. İktidar sahiplerinin Dede Garkın, Şeyh Merzûbân, Geyikli Baba, Seyyid Velâyet gibi Vefâî şeyhlerine karşı cömert tutumları, Baba İlyâs-ı Horasânî istisna tutulursa, tarikatın iktidar nezdindeki pozitif konumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yakınlığı, aşiretler üzerindeki nüfuzları sayesinde potansiyel tehlike oluşturabilecek bu gruplara karşı iktidarın kontrol altında tutma politikası olarak değerlendirmek de mümkündür.

•••••

59 Şahin, "Vefâiyye", s. 602.

60 Ocak, "Vefâiyye", s. 142.

Buraya kadar sözü edilen Vefâiyye'nin haricinde aynı adı taşıyan iki büyük tarikatın daha mevcudiyeti bilinmektedir. Bunlardan ilki Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Vefâî (ö. 760/1359) tarafından Mısır'da kurulmuş, XV. asırda Mısır ve Suriye'de geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuş, etkisini yakın dönemlere kadar devam ettirmiştir.⁶¹ Diğer Vefâiyye ise adını Zeynüddin Hâfî'den alan Zeyniyye'ye bağlı olarak kurulmuştur. Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren bu tarikatın kurucusu Şeyh Abdülatîf el-Kudsî'nin halifelerinden olup Şeyh Vefâ adıyla meşhur olan Muslihuddin Mustafa el-Konevî'dir (ö. 896/1491).⁶² Fâtih Sultan Mehmed devrinin önemli şeyhleri arasında yer alan Şeyh Vefâ dönemin en önemli âlimleri arasında kabul edilmiş, kendisinden sonra posta oturan Ali Dede ile birlikte tarikat Vefâiyye-i Zeyniyye adıyla devam etmiştir.⁶³ İstanbul'daki Vefa semtine adını veren bu şeyhin tarikat silsilelerinden birinin Tâcülârifîn Ebü'l-Vefâ'nın şeyhi Muhammed Şenbekî ve Ebû Bekir el-Hevvârî'ye ulaşması ise oldukça ilginçtir.⁶⁴ Bu bağlantı, Âşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet gibi Vefâî geleneğine mensup şeyhlerin Anadolu'da yaygın diğer tarikatlar varken niçin özellikle aynı kökten gelen Zeyniyye'yi tercih ettiklerini daha anlamlı hale getirmektedir.

Buraya kadar verilen bilgiler ana hatlarıyla toparlanacak olursa, XI. asırda Iraklı büyük mutasavvîf Tâcülârifîn Seyyid Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından kurulan Vefâiyye tarikatının, ilerleyen dönemde Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altına girecek topraklarda hatırı sayılır bir etkiye sahip olduğu, Anadolu'daki İslâm kültürünün şekillenmesinde büyük rol oynadığı söylenebilir. Tarikat ana hatlarıyla Irak, Suriye ve Anadolu sahasında uzun yıllar etkisini sürdürmüştür. Tarihî seyrine bakıldığı zaman Vefâiyye'nin bazı bölgelerde Sünnî bazı bölgelerde ise gayri Sünnî bir karakter arzettiği, bazı dönemlerde ise aynı coğrafyada her iki yönüyle de temsil edildiği görülür. Vefâiyye tarikatı Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın halifeleri vasıtasıyla yaşadığı farklı kesimler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Tarikatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi, şeyhin vefatından yaklaşık yüzyıl sonra yaşayan ve kendi adıyla bir tarikat kurduğu anlaşılan Türkmen şeyhi Dede

••••••••••

61 Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. 49.

62 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 200-202.

63 Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, s. 130-159.

64 Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns*, s. 686.

Garkın'dır. Onun temsil ettiği gelenek Baba İlyâs-ı Horasânî ve bu sonuncusunun ailesine mensup şeyhler tarafından sürdürülmüştür. Bu şahsiyetlerden birisi olan Şeyh Behlül-i Dâna'nın zâviyesinin Osmanlı klasik dönemine ait tahrirlerde zikredilmesi ve 1814 yılında halen faal olması⁶⁵ temelleri Vefâiyye tarafından atılan bir geleneğin uzantılarının uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir.

Aynı şekilde Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminin belki de adından en fazla söz edilen şahsiyeti olan Şeyh Edebâli'nin de bu tarikata mensup olması Vefâiyye'yi Osmanlı'daki tasavvufî düşüncenin temellerini anlamak bakımından bir nebze daha öne çıkarmaktadır. İlerleyen dönemde Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın müritleri ve Arap coğrafyasındaki etkilerine dair yapılacak çalışmalar tarikatın mahiyetinin tam mânasıyla kavranabilmesi bakımından son derece önemlidir. Aynı şekilde Türkiye'de son yıllarda Dede Garkın üzerine yapılan çalışmaların biraz daha derinleştirilmesi, bunların sözlü/geleneksel kültürün uzantısı olabilecek rivayetler de göz önüne alınarak değerlendirilmesi Anadolu'da bilhassa kırsal kesimde etkin Vefâiyye/Garkınıyye gerçeğinin daha iyi şekilde anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

•••••

65 Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu*, s. 58-59; Yüksel, "Şeyh Behlül Baba", s. 101-102.

Bibliyografya

Klasik Kaynaklar

- Âşıkpaşazâde, *Târih*, nşr. Âlî Bey, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî Tasnifi, Musa Çelebi Dönemi Evrakı, nr. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî Tasnifi, Mehmed I. Dönemi Evrakı, nr. 1.
- Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-ârifin (Âriflerin Menkibeleri)*, haz. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Elvan Çelebi, *Menâkibü'l-kudsiyye fî menâsibi'l-ünsiyye*, haz. İsmail E. Erünsal – A.Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Firdevsî Uzun (Hızır b. İlyas), *Vilâyetnâme: Menâkib-ı Hacı Bektâş-ı Veli*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, III, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 430.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-umûri'l-Alâiyye*, nşr. Adnan S. Erzi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.
- Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkibeleri*, haz. Süleyman Ulu- dağ – Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Toker Yayınları, 1969.
- Taşköprizâde, İsameddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, trc. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Terceme-i Menâkib-ı Seyyid Ebü'l-Vefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2427.

Araştırma Eserleri

- Aşan, Muhammed Beşir, “Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefâî Silsile-nâmesi ve Bazı Düşünceler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002) Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 1517-1524.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin, *Dede Garkın Süreğinde Cem*, Ankara: Yurt Yayınları, 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Karamustafa, Ahmet T., “Early Sufism in Eastern Anatolia”, *Classical Persian Sufism: From its Origin to Rumi*, ed. Leonard Lewisohn, London: Khaniqahi Nimatullahi Publications, 1993.
-, “Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2005, s. 61-88.
- Kucur, Sadi S., *Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Ocak. Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
-, “Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî”, *DİA*, X, 347-348.
-, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)”, *TTK Belleten*, LXX/257 (2006), s. 111-154.
-, *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın - Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 2011.
- Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Şahin, Haşim, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
-, “Seyyid Velâyet”, *DİA*, XXXVII, 75-77.
-, “Vefâiyye”, *DİA*, XLII, 600-602.
- Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971.

- Tosun, Necdet, “Yunus Emre Rifâi Hacı Bektaş Vefâi”, *Tasavvuf*, sy. 31 (2013), s. 109-115.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Yüksel, Hasan, “Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâi Zaviyesi (Şeyh Marzuban Zaviyesi)”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 25 (1995), s. 235-250.
-, “Bir Babaî (Vefâi) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 21 (2001), s. 97-105.
-, “Kim Bu Dede Garkın?”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 20 (2008), s. 147-162.